

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ МНОЖИННОСТІ ОСІБ У ЦИВІЛЬНИХ ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ

THE MEANING AND FEATURES OF PLURALITY OF INDIVIDUALS IN CIVIL COMMITMENTS

Чернілевська О.І.,

аспірант кафедри цивільного права і процесу
юридичного факультету

Львівського національного університету імені Івана Франка

Стаття присвячена висвітленню змісту поняття множинності осіб у цивільних зобов'язаннях. Автором проаналізовані основні ознаки такого правового феномену як множинність осіб. Також здійснено розмежування множинності осіб і схожих на неї правових явищ.

Ключові слова: множинність осіб у зобов'язанні, пасивна множинність, активна множинність, змішана множинність, боржник, кредитор.

Статья посвящена освещению содержания понятия множественности лиц у гражданских обязательствах. Автором проанализированы основные особенности такого правового феномена как множественность лиц. Также осуществлено разграничение множественности лиц и похожих на неё феноменов.

Ключевые слова: множественность лиц в обязательстве, пассивная множественность, активная множественность, смешанная множественность, должник, кредитор.

Article is devoted to the content of the term «plurality of individuals in civil commitments». The author analyzes the main features of this legal phenomenon. Also she distinguishes the plurality of individuals from similar cases.

Key words: plurality of individuals in commitments, passive plurality, active plurality, mixed plurality, debtor, creditor.

Постановка проблеми. Цивільно-правове зобов'язання складається з трьох елементів: суб'єкта, об'єкта та змісту зобов'язання. Окремим проявом ускладненого суб'єктного складу цивільних зобов'язань є множинність його осіб – тобто участь одночасно декілька осіб на стороні кредитора або боржника. Хоча станом на сьогодні написано багато наукових праць у галузі цивільстики, у сучасній науковій літературі відсутнє фундаментальне наукове дослідження, яке б детально висвітлювало особливості множинності осіб у зобов'язанні.

Стан дослідження. Україна з моменту проголошення її незалежності позиціонується як держава з ринковою економікою. Оскільки зобов'язання належить до числа основних правових засобів, що опосередковують торговельний обіг ринкового суспільства, видається актуальним дослідити всі його елементи, приділивши увагу тим, які до сьогодні залишалися поза межами поглибленого інтересу науковців. Загалом, більшість як вітчизняних, так і іноземних авторів притримується позиції, згідно з якою не є доцільним виокремлювати особливості виконання зобов'язань, ускладнених множинністю осіб на боці однієї або ж обох їх сторін, в самостійну тему. Зокрема, окремі проблеми суб'єктного складу цивільного зобов'язання досліджувалися у контексті більш загальних наукових проблем, наприклад: докторська дисертація С. О. Погрібного «Механізми та принципи договірної регулювання цивільних відносин», докторська дисертація Т. В. Боднар «Виконання цивільних зобов'язань», кандидатська дисертація О. Я. Кузьмича «Договори на користь третіх осіб». Також певні аспекти множинності осіб у зобов'язанні висвітлено у наукових працях С. Бордовського, Ф. Гавзе, М. Молявко, Л. Моранд'єра, М. Осипової, С. Сарбаша, О. Таран та інших.

Вклад основного матеріалу. Як вже зазначалося, з урахуванням багатоманітності життєвих ситуацій на законодавчому рівні визначено, що у зобов'язанні на стороні боржника та/або кредитора може бути як одна, так і декілька осіб. Наприклад, якщо неподільна річ (*res indivisibiles*) у процесі спадкування переходить у спільну власність (*communion*) сестри і брата, то всі договори щодо цієї речі укладаються ними спільно. В такому випадку йдеться про

множинність осіб, яка, однак, не збільшує кількості сторін зобов'язання. Як зауважив Ю. Секмедін, «було б помилкою ототожнювати поняття «сторони» та «особи», оскільки хоч в зобов'язанні і є дві чітко визначені сторони, але на кожній зі сторін може бути по декілька осіб» [8, с. 1] («колективна» сторона [2, с. 257]).

В українському законодавстві відсутнє визначення множинності осіб. Своєю чергою, у науковій літературі пропонуються різні доктринальні тлумачення цього поняття. Наприклад, сформульовано визначення множинності осіб як стану, за якого суб'єктами зобов'язання як з однієї, так і з другої сторони можуть бути кілька осіб (кредиторів, боржників, кредиторів і боржників) [4, с. 603]. Ідея з визначенням множинності осіб як стану є доволі дискусійною, оскільки тлумачний словник пропонує значну кількість дефініцій поняття «стан», але жодна з них не видається достатньо вірною для окреслення суті множинності осіб. Множинність є не сукупністю певних ознак сторони зобов'язання, а тільки однією з її характеристик – кількісною. Це підтверджується ч. 2 ст. 510 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), згідно з якою у зобов'язанні на стороні боржника або кредитора можуть бути одна або одночасно кілька осіб. Аналіз статей ЦК України доводить, що це по суті єдина ознака множинності осіб зобов'язання, яка визначена на законодавчому рівні. Спірним видається твердження, згідно з яким, до інших ознак слід віднести законодавче положення, яке передбачає можливість існування множинності осіб на стороні кредитора, на стороні боржника, а також те, що обидві сторони можуть бути представлені двома і більше особами. Вважаємо за доцільне розглядати зазначене твердження, насамперед, як спробу непрямої класифікації множинності осіб у зобов'язанні шляхом виокремлення активної (кілька кредиторів), пасивної (кілька боржників) та змішаної (обидві сторони представлені двома і більше особами) множинності. Однак за відсутності інших характеристик це положення також можна використати для формулювання визначення поняття множинності осіб у зобов'язанні.

Слід звернути увагу, що на практиці трапляються випадки, коли зобов'язання, яке зовні нагадує таке,

якому притаманна множинність осіб, насправді ним не є. Зокрема, коли сторона боржника представлена кількома особами, кожна з яких, однак, має індивідуальне зобов'язання перед кредитором. Наприклад, кредитор може укласти два договори, згідно з умовами яких один боржник повинен буде поставити обладнання, а інший – виконати необхідні монтажні роботи. Хоча, міркуючи логічно, зрозуміло, що ці два зобов'язання пов'язані між собою, все ж таки говорити про множинність осіб в такій ситуації недоцільно, тому що існує два окремі договори з самостійними предметами зобов'язання (тобто, йдеться про множинність самих зобов'язань, а не осіб). При цьому не варто забувати, що з приводу одного і того ж предмета зобов'язання може бути укладено кілька договорів між різними суб'єктами зобов'язання (договір піднайму тощо), що також не є множинністю осіб у зобов'язанні. Слушною є позиція С. Сарбаша, який стверджує, що для множинності осіб у зобов'язанні характерним є єдиний предмет зобов'язання, який може бути як подільним, так і неподільним [7, с. 5]. Однак видається, що єдиний предмет зобов'язання не може розглядатися як ознака множинності осіб у зобов'язанні, оскільки це характеристика абсолютно іншого елементу зобов'язання – його об'єкта.

Також ст. 511 ЦК України закріплено можливість участі у зобов'язанні третьої особи, на яку не може бути покладено виконання будь-якого обов'язку. Водночас, у випадках, встановлених договором, зобов'язання може породжувати для такої особи права щодо боржника та/або кредитора. Слід розмежовувати поняття множинності осіб у зобов'язанні і третьої особи у зобов'язанні, оскільки перше передбачає наявність у особи статусу повноцінного кредитора/боржника з усіма необхідними правами і обов'язками. Своєю чергою, друге позначає наявність у зобов'язанні третьої самостійної особи, яка в окремих чітко визначених випадках наділена тільки певним правом, з вимогою про реалізацію якого вона може звернутися до кредитора та/або боржника. Наприклад, згідно з умовами договору перевезення вантажу, перевізник зобов'язується доставити довірений їй відправником вантаж до пункту призначення і видати його одержувачеві, а відправник зобов'язується сплатити за перевезення вантажу встановлену плату. В наведеному прикладі сторонами зобов'язання є перевізник і відправник, а одержувач виступає в якості третьої особи, яка наділена правом отримання вантажу.

Окрім того, варто відмежовувати множинність осіб у зобов'язанні від зобов'язання з багатосторонніх правочинів (спільна діяльність, просте товариство тощо). Загалом, поняття багатостороннього правочину тлумачать як погоджені дії принаймні трьох сторін, спрямовані на встановлення, зміну чи припинення цивільних прав та обов'язків. Якщо у двосторонньому зобов'язанні бере участь двоє і більше осіб на одній стороні, то вони виражають єдину волю, яка продиктована взаємним інтересом. Своєю чергою, учасник зобов'язання з багатостороннього правочину виступає самостійною стороною і висловлює індивідуальну волю, переслідуючи індивідуальні цілі і реалізуючи індивідуальний інтерес [6, с. 68].

Видається правильною думка про те, що наявність двох і більше осіб на одній або ж і двох одночасно сторонах зобов'язання зумовлює застосування особливого порядку виконання зобов'язання. Водночас, цікавою є думка французького науковця Л. Ж. Моранд'єра, який класифікуючи види угод, що представляють собою різновид зобов'язання, розрізняє прості угоди і угоди,

ускладнені модальностями. Модальність є особливістю угоди, яка ускладнює її механізм і виконання. До основних модальностей слід віднести:

- строк (майбутню достовірну обставину, від якої залежить або виникнення права, або його припинення);
- умову (майбутню недостовірну обставину, від якої знову ж залежить або виникнення права, або його припинення);
- солідарність (зокрема, пасивну солідарність, яка тісно пов'язана з множинністю осіб у зобов'язанні) [5, 79-80].

Цілком логічним є розширити запропоновану ідею і припустити, що не тільки пасивна солідарність як різновид множинності осіб у зобов'язанні, але і будь-яка інша множинність не ускладнює зобов'язання, а спонукає застосувати особливий, відмінний від загального механізм його виконання. Власне особливість виконання такого зобов'язання полягає у вирішенні проблеми щодо того, в якому обсязі і на користь кого повинен виконати зобов'язання кожен з боржників та в якому обсязі і до кого має право пред'явити вимогу кожен з кредиторів [3, с. 51]. Як вже згадувалося, з моменту виникнення зобов'язання кредитор набуває право вимагати від боржника вчинити певну дію або утриматися від вчинення певної дії. Боржник ж, вчинивши дію або утримавшись від її вчинення, виконує зобов'язання і таким чином спричинює його припинення. У випадку ж наявності множинності сторін у зобов'язанні порядок його виконання залежить від того, про яке, власне, зобов'язання йдеться. Так, в частковому зобов'язанні кредитори мають право вимоги до боржника тільки у своїй частці, а боржники зобов'язані виконати тільки певну частину обов'язку. Своєю чергою, солідарне зобов'язання характеризується правом кожного з кредиторів вимагати від боржника виконання у повному обсязі, а також обов'язком кожного з боржників виконати зобов'язання повністю. При цьому, пред'явлення позову до одного співборжника не звільняє іншого від виконання.

Сфера виникнення множинності осіб охоплює собою і договірні, і деліктні зобов'язальні правовідносини. Договірні зобов'язання передбачають виникнення, як правило, часткової множинності осіб. Власне в цих зобов'язаннях найбільш повно відображається дія правила, закріпленого ст. 541 ЦК України, відповідно до якого солідарний обов'язок та/або вимога виникають тільки у тих випадках, які прямо встановлені договором або законом, зокрема у разі неподільності предмета зобов'язання. Загалом, ця правова норма видається такою, що певною мірою суперечить іншим положенням ЦК України. Зокрема, йдеться про договори, які передбачають перехід права власності від однієї особи до іншої. Так, за договором купівлі-продажу один продавець може відчужити певний неподільний об'єкт (квартиру, будинок, садибу тощо) кільком покупцям. При цьому законом, а саме положеннями глави 54 ЦК України, які містять спеціальні норми, що врегульовують інститут договору купівлі-продажу, прямо не передбачено, а договором може бути не передбачено виникнення у покупців солідарного обов'язку. Більш того, у ч. 4 ст. 355 ЦК України закріплено, що спільна власність вважається частковою, якщо договором або законом не встановлена спільна сумісна власність на майно. Цілком логічним є припустити, що в такому випадку кілька покупців одного неподільного об'єкта, за умови, що вони не пов'язані між собою шлюбом тощо, є взірцем пасивної часткової множинності осіб у договорному зобов'язанні, а тому будуть нести обов'язок сплатити

тільки ту суму, яка відповідає розміру їхньої частки у придбаному майні. Це підтверджується ч. 2 ст. 357 ЦК України, а саме положенням про те, що у випадку, коли розмір часток у праві спільної часткової власності не встановлений за домовленістю співвласників або законом, він визначається з урахуванням вкладу кожного з співвласників у придбання (виготовлення, спорудження) майна. Було б бажаним усунути зазначену суперечність між статтями. Це можливо зробити, виклавши ст. 541 ЦК України у наступній редакції: «Солідарний обов'язок або вимога виникають у випадках встановлених договором або законом».

Водночас, у ЦК України існують такі нормативно-правові положення, які є логічним продовженням згаданого правила. Наприклад, відповідно до положення ч. 3 ст. 746 ЦК України, у випадку, коли набувачами за договором довічного утримання є кілька фізичних осіб, їх обов'язок перед відчужувачем є солідарним.

Якщо більшість інших зобов'язань виникають внаслідок таких правомірних актів, як договір, односторонній правочин та ін., делікт як різновид зобов'язання є наслідком вчинення певного неправомірного акту – правопорушення. Аналіз законодавчих положень дозволяє зробити висновок, що деліктне зобов'язання виникає там, де заподіювач шкоди і потерпілий не перебували між собою у зобов'язальних відносинах або шкода виникла незалежно від наявних між сторонами зобов'язальних відносин.

Суб'єктами деліктного зобов'язання також є боржник і кредитор. Боржник – це особа, яка зобов'язана відшкодувати завдану шкоду; кредитором є потерпілий. Фізична особа може бути суб'єктом деліктного зобов'язання, якщо вона здатна відповідати за свої дії (вчинки), тобто володіє необхідним обсягом деліктоздатності. Окрім того, стороною деліктного зобов'язання можуть бути й юридичні особи незалежно від їхнього виду. Так, згідно з ч. 1 ст. 1172 ЦК України, юридична особа відшкодовує шкоду, завдану її працівником під час виконання ним своїх трудових (службових) обов'язків. Обов'язок відшкодувати шкоду може бути покладено і на державу, Автономну Республіку Крим, органи місцевого самоврядування у разі її завдання відповідними органами влади або їх посадовими (службовими) особами (ст.ст. 1173, 1174, 1175, 1176 ЦК України).

Кредитор деліктного зобов'язання, як вже зазначалося, представлений потерпілим. Потерпілими можуть бути визнані будь-які суб'єкти цивільного права. Так, фізична особа може виступати в якості кредитора у деліктному зобов'язанні незалежно від її віку, стану здоров'я та інших обставин. Наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 1200 ЦК України, у разі смерті потерпілого право на відшкодування шкоди мають непрацездатні особи, які були на його утриманні або мали на день його смерті право на одержання від нього утримання, а також дитина потерпілого, народжена після його смерті.

Множинність осіб у деліктному зобов'язанні передбачає заподіяння шкоди спільними діями або бездіяльністю двох або більше осіб, що спричинило настання

несприятливих наслідків як неподільного результату. Зокрема, ч. 1 ст. 1190 ЦК України передбачено загальне правило, згідно з яким кілька осіб, спільними діями яких заподіяно шкоду, несуть солідарну відповідальність. Це твердження є повною протилежністю вже не раз згадуваної ст. 541 ЦК України, яку можна розглядати як загальну норму щодо спеціальної в цій ситуації – ст. 1190 ЦК України. Однак, будь-яке правило має свої винятки, а тому деліктні зобов'язання, як і договірні, також можуть бути ускладнені частковою множинністю осіб на стороні кредитора та/або боржника. Наприклад, відповідно до ч. 2 ст. 1190 ЦК України, суд має право визначити відповідальність винних осіб у частці згідно з ступенем їхньої вини.

Слід зауважити, що, незважаючи на те, що хоч множинність осіб може виникати у будь-яких зобов'язальних правовідносинах, незалежно від підстави виникнення останніх, вона присутня не у кожному зобов'язанні. Це обумовлюється як принципом свободи договору, так і тим, що не завжди під дію певної правової норми, яка може бути однією з підстав виникнення множинності, підпадає необхідна для множинності кількість осіб. Логічно припустити, що першочергово йдеться про деліктні зобов'язання – шкоду може заподіяти як кілька осіб спільними діями, так і одна особа.

Відокремивши основне від допоміжного, можна сформулювати такі ключові ознаки множинності осіб у зобов'язанні, які в подальшому допоможуть сформулювати змістовно наповнене визначення цього поняття:

- 1) множинність осіб є ознакою, що характеризує один з елементів зобов'язання – його суб'єктний склад;
- 2) множинність осіб є кількісною ознакою суб'єктного складу зобов'язання;
- 3) множинність осіб є неособ'язковою характеристикою суб'єктного складу зобов'язання;
- 4) множинність осіб може виникати у будь-якому різновиді зобов'язання – і договірному, і деліктному;
- 5) зміст множинності осіб у зобов'язанні полягає у тому, що як одна, так і обидві сторони зобов'язання можуть бути представлені двома і більше особами.

На основі сформульованих ознак множинності осіб можна запропонувати наступне визначення цього явища. Зокрема, вважаємо за доцільне визначити множинність осіб у зобов'язанні як непостійну кількісну ознаку суб'єктного складу як договірною, так і не договірною зобов'язання, за наявності якої як одна, так і дві сторони зобов'язання можуть бути представлені двома і більше особами та яка зумовлює застосування особливого порядку виконання зобов'язання.

Висновки. Оскільки, згідно з законами логіки, визначення поняття містить сукупність ключових ознак певного явища, яке позначене відповідним поняттям, вважаємо за доцільне окреслити множинність осіб у зобов'язанні як непостійну кількісну ознаку суб'єктного складу як договірною, так і не договірною зобов'язання, за наявності якої як одна, так і дві сторони зобов'язання можуть бути представлені двома і більше особами та яка зумовлює застосування особливого порядку виконання зобов'язання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Цивільний Кодекс України: Верховна Рада України, Кодекс від 16.01.2003 р. № 435-IV (із змінами і доповненнями) // Відомості ВРУ. – 2003. – №№ 40–44.
2. Бородовський С. Щодо укладення, зміни і розірвання договору в цивільному праві України // Право України. – 2004. – № 12. – С. 80–83.
3. Гавзе Ф. И. Обязательственное право (общие положения). – Минск : Из-во БГУ им. В. И. Ленина. – 1968. – С. 51.
4. Моляк М. О. Множинність осіб у зобов'язанні // Юридична енциклопедія : В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : «Укр. енцикл.», 1998. – Т. 3. – С. 659.

5. Морандьер Л. Ж. Гражданское право Франции / Пер. с фр. и вступительная статья Е. А. Флейшиц. Том 1. – М.: Изд-во иностранной лит., 1958. – 742 с.
6. Осипова М. В. Гражданское право : учебник. – М., 2003. – 238 с.
7. Сарбаш С. В. Обязательства с множественностью лиц и особенности их исполнения. – М. : Статут, 2004. – С. 25.
8. Секмедін Ю. П. Особливості виконання часткового та солідарного зобов'язання [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://krjust.at.ua/osoblivosti_vikonannja_chastkovogo_ta_solidarnogo_.pdf.